

ВІДГУК

**опонента – доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника
Тичини Дмитра Михайловича на дисертацію
Буряк Катерини Михайлівни «Теорія і практика запобігання
злочинність у сімейній сфері в Україні», поданої на здобуття наукового
ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю
12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право**

Актуальність теми дисертації. Сьогодні наша країна, поряд із військовими подіями, переживає глибокі соціально-економічні перетворення, а в їх рамках – криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності. Не є винятком у цьому процесі й сімейна сфера, яка стала об'єктом учинення протиправних діянь. І як наслідок, зниження життєвого рівня багатьох сімей, наявність верств населення, що знаходяться на межі, або за межею бідності, послаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти і культури тощо.

Відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки; сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом. Протиправні вчинки вкорінені в неприяних стосунках і конфліктах між членами сім'ї, що мають взаємні права та обов'язки. Саме особиста (персоніфікована) неприязнь породжує триваючі роками конфлікти, взаємні претензії, образи і приниження, відчай і агресію, що втілюються в перманентному прагненні помститися і покарати опонента за першої ліпшої нагоди, надуманого або нікчемного приводу. Таким чином, кримінальні правопорушення у сімейній сфері, їх форми, прояви та наслідки, як правило, мають місце в сім'ї, між її членами (подружжя, батьки, діти, родичі).

Водночас, сімейно-побутова сфера більш широке поняття, зміст якого невизначений в законодавстві. Найчастіше, сімейно-побутові відносини складаються за місцем постійного або тимчасового проживання,

неформального спілкування чи спільного проведення дозвілля між особами, які не мають взаємних прав і обов'язків. Насильницькі кримінальні правопорушення між сусідами, товаришами, раніше знайомими і малознайомими особами, як правило, вчиняються на ґрунті раптово виниклих неприязних стосунків.

Варто наголосити, що період сучасності характеризується також й відходом від феміністичної спрощеності, освоєнням теоретичного потенціалу, накопиченого на діалектичному етапі розвитку сімейної кримінології (кримінофамілістики). Не останню роль у цьому відіграла публікація Всесвітньої організації охорони здоров'я «Насильство і його вплив на здоров'я. Доповідь про ситуацію в світі» (2002 р.) – першого і єдиного дослідження проблеми насильства і здоров'я на міжнародному рівні, в якому детально зосереджено увагу на генезі, причинах насильства, зокрема і міжособистісного, а також вплив сім'ї та домашнього оточення визнаються як головні чинники розвитку насильницької поведінки дітей та молоді.

Слід визнати, що задоволення євроінтеграційних прагнень безпосередньо залежить від рівня дотримання в Україні прав і свобод людини, між тим формування національної правової бази щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері не виправдано затягнулося. Зокрема, йдеться про Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція, 2011 р.), як всеосяжну міжнародну угоду, що слугує основою дій для багатьох країн Європи та на інших континентах, яку зі значним запізненням ратифіковано Україною лише у 2022 р. Задекларовані законодавчі та інституційні зміни, визначені Стамбульською конвенцією, й досі на стадії опрацювання, а зволікання з прийняттям й виконанням цілої низки нормативно-правових актів засвідчує факт недосягнення визначених міжнародно-правовими актами цілей і недостатню ефективність реалізації політики охорони сім'ї в Україні.

Таким чином, прискорення процесів європейської інтеграції України потребує впровадження у правоохоронну практику не лише сучасних форм і методів протидії злочинності, а й визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Реальні демократичні перетворення є невід'ємними від гуманізації соціальних відносин, адже людина, її життя і

здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Саме тому перебіг реалізації державної політики у сімейній сфері тривалий час турбує не лише вчених-юристів і правоохоронців-практиків, а й широкі верстви населення.

Актуальність роботи підкреслюється й тим, що обрана тема дослідження виконана відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023), а також позицій Кіотської декларації щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права (Чотирнадцятий Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінального судочинства, Кіото, Японія, 2021 р.). Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454).

Підсумовуючи зауважу, що обрана тема дисертаційного дослідження *Буряк Катериною Михайлівною «Теорія і практика запобігання злочинність у сімейній сфері в Україні»* є своєчасною та важливою, в якій розв'язано науково-прикладну проблему запобігання злочинності у сімейній сфері за допомогою кримінологічного інструментарію, що полягає у формуванні цілісної концептуальної моделі з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертантом, у своїй більшості є обґрунтованими і переконливими. Автором використано значну кількість вітчизняних та іноземних літературних джерел, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України. Список використаних джерел складає 359 найменувань.

У роботі використано системний підхід, у ході застосування якого розкрито стан наукової розробленості дослідження запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні; сформульовано методологічні підходи до вивчення запобігання злочинності у сімейній сфері; визначено поняття та зміст запобігання злочинності у сімейній сфері; з'ясовано види кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері; розкрито об'єктивні та суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються у сімейній сфері; встановлено кримінологічні риси кривдника, який вчиняє кримінальні правопорушення у сімейній сфері; проаналізовано стан і виявлено тенденції вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері; охарактеризовано причини та умови, що детермінують вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері та розкрито латентність цього виду злочинності; виокремлено суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері; розкрито заходи запобігання злочинності у сімейній сфері; розкрито поняття та зміст кримінологічної моделі запобігання злочинності у сімейній сфері; показано можливості використання зарубіжного досвіду запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері; надані пропозиції щодо удосконалення законодавства та практики запобігання злочинності у сімейній сфері.

Аналіз вищеназваного підходу до проблеми дослідження засвідчив, що в цілому дисертанту вдалося вирішити поставлені задачі та отримати нові, поглиблені для науки результати, зокрема з урахуванням сучасних тенденцій розвитку кримінологічної науки вироблено унітарний підхід до актуалізації, уточнення й унормування механізму запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються у сімейній сфері, заснований на сучасних тенденціях державотворення та апробований міжнародній правовій платформі.

До основних наукових результатів, що становлять її новизну, на думку опонента належать такі:

– розроблено та обґрунтовано кримінологічну модель запобігання злочинності у сімейній сфері як штучно створена дослідником система наукового пошуку, котра відтворює і заміняє досліджувану подію, а тому її вивчення дозволить одержати повну інформацію про оригінал успішного вирішення практичних, наукових і дидактичних завдань дослідження. Зміст моделі представлений такими елементами: моніторингом кримінологічної ситуації у сімейній сфері; розробкою державної концепції протидії та

запобігання злочинності у сімейній сфері; співпрацею суб'єктів протидії та запобігання кримінального правопорушення у сімейній сфері; визначенням напрямів імплементації кращих світових моделей охорони сім'ї; удосконалення системи протидії та запобігання кримінальним правопорушенням, вчинених кривдником або кривдницею у сімейній сфері. Такий доктринальний модельний підхід дозволив виокремити сутнісні, соціальні та правові характеристики злочинності у сімейній сфері й передбачає систему заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та віктимологічного характеру, спрямованих на виявлення та запобігання об'єктивних і суб'єктивних причин та умов, що породжують і сприяють даній злочинності у сім'ї, шляхом здійснення правоохоронними органами, судом, органами місцевого самоврядування відповідних цілеспрямованих дій;

– сформульовано авторське визначення запобігання злочинності у сімейній сфері – це сукупність суспільно небезпечних і кримінально карних умисних діянь, котрі посягають на життя, здоров'я, тілесну недоторканність та волю хоча б, одного з членів родини та передбачають фізичні, словесні, моральні та економічні образи й психологічні примуси, кібернасильство для залякування й отримання влади одних членів сім'ї над іншими. Також надано авторські дефініції «кримінальні правопорушення у сімейній сфері»; «сімейна сфера»; «сімейне кібернасильство»; «координація щодо запобігання злочинності у сімейній сфері»; *«кримінологічна модель запобігання злочинності»*;

– на основі позитивного зарубіжного досвіду обґрунтовано необхідність активного поліцейського впливу та швидкого реагування на злочинність у сімейній сфері на ранніх стадіях, взявши за основу досвід Німеччини;

– науково обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення дошлюбних перевірок потенційних чоловіка/дружини на предмет «насильницького минулого» на прикладі Британії;

– виокремлено ознаки сімейного кібернасильства: на підставі яких сформовано авторське його визначення – це усвідомлені умисні дії кривдника або кривдниці, котрі полягають у використанні новітніх технологій з метою фізичного, психологічного, економічного та сексуального насильства;

– надані пропозиції щодо внесення змін до кримінального законодавства, зокрема: запропоновано ст. 151-2 КК України «Примушування до шлюбу» декриміналізувати, оскільки на даний час відсутній хоча би один обвинувальний вирок за даною статтею. Водночас, така пропозиція зменшить і без того надмірну криміналізацію відносин, котрі вже врегульовані чинним законодавством;

– запропоновано розмістити на Єдиному порталі державних послуг «Дія» функцію про надання одному із партнерів при створенні сім'ї інформації щодо майбутнього партнера на предмет його судимості та вчинення кримінального правопорушення у сімейній сфері.

Окрім викладених, є й інші положення наукової новизни, що заслуговують на позитивну оцінку.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях зарахованих за темою дисертації

Структура дисертаційного дослідження, запропонована дисертанткою, в цілому, є логічно побудованою та ґрунтується на комплексному підході до аналізу кримінологічних проблем. Розділи дисертації поєднані загальною метою дослідження і в них, відповідно до плану дослідження, розкривається його об'єкт і предмет. Нові положення, висновки і рекомендації, що висувуються в дисертації, в роботі обґрунтовуються, у першу чергу, за допомогою методологічного підходу. Вміло застосована автором методологія наукового пошуку є традиційною для правових наук, зокрема кримінально-правового циклу. Варто відмітити, що при розгляді методологічних засад дослідження злочинності у сімейній сфері, сформовано авторське його визначення – це дорожня карта на сучасне інтегральне явище, зміст якого, може бути розкритий відповідним набором методів, які в сукупності забезпечують методикау пізнання проблеми, і яка дозволяє відобразити специфічну сутність виду кримінального правопорушення, що вчиняється правопорушником у сімейній сфері. Завдяки методам дослідження (діалектичний, системний, логіко-юридичний, соціологічний, моделювання) вдалося досягти наукового результату щодо запобігання вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері.

Дисертант провів доктринальну розробку використовуючи емпіричну базу, яку становлять результати узагальнення опитаних суддів та секретарів судового засідання – 121, які були учасниками розгляду 440 кримінальних

проваджень за домашнє насильство; узагальнено дані анкетування 250 працівників Національної поліції України; узагальнено опитування 194 працівників органів прокуратури України, зокрема: 31 прокурор Офісу Генерального прокурора, 116 прокурорів обласної прокуратури (Чернігівська, Київська, Чернівецька, Дніпропетровська, Черкаська, Вінницька), 47 прокурорів окружних прокуратур; узагальнено дані формалізованого інтерв'ювання 2000 респондентів Дніпропетровської, Київської, Львівської, Полтавської, Черкаської, Чернігівської областей; статистична звітність Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України, Офісу Генерального прокурора та інших відомств.

Результати дослідження повною мірою відображені в наукових фахових виданнях автора, зміст і характер яких відповідають вимогам МОН України, а також виступах з доповідями основних положень дисертації на науково-практичних заходах, що в цілому свідчить про належний рівень її апробації. Основні наукові результати дисертації викладені у 32 наукових публікаціях, серед яких 1 монографія, 21 стаття, опублікованих в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, та зарубіжних фахових виданнях: три – у наукометричних базах Scopus, Web of Science і 10 тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Аналіз змісту роботи дозволяє, в цілому, позитивно оцінити структуру дослідження, вона достатньо повно розкриває мету та поставлені задачі, які знайшли своє відображення в авторських висновках. Сформульовані дисертантом наукові положення, висновки і рекомендації обґрунтовані.

Значимість результатів дисертаційного дослідження для практики запобігання злочинності

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації запропоновано концептуальний підхід, спрямований на удосконалення кримінологічної практики щодо запобігання злочинності у сімейній сфері. Викладені в роботі висновки і пропозиції впроваджено та може бути використано в: *науково-дослідній роботі* – для подальших наукових досліджень проблем кримінологічних засад запобігання злочинності у сімейній сфері (акт впровадження ДВНЗ УДХТУ від 04.04.2024); *законотворчій діяльності* – під час підготовки змін до чинного

законодавства України з питань кримінально-правового забезпечення запобігання злочинності у сфері інформаційних технологій (Лист до Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 04.04.2024 №43-01-08); *практичній діяльності* – запровадження на Єдиному порталі державних послуг «Дія» функції про відкриття кожному з партнерів відомостей про вчинення ними або відносно них домашнього насильства (Лист до Міністерства цифрової трансформації України від 04.04.2024 №43-01-07); *освітньому процесі* – для проведення різних форм занять зі здобувачами вищої освіти денної та заочної форм навчання за навчальними дисциплінами «Кримінальне право», «Кримінологія» (акт впровадження Пенітенціарної академії України від 06.01.2024).

Аналіз змісту дисертаційного дослідження свідчить про самостійність проведеного дослідження, його актуальність і достатній науковий рівень, суттєве теоретичне і практичне значення. Викладене вище може бути підставою для загальної позитивної оцінки дисертації *Буряк Катерини Михайлівни «Теорія і практика запобігання злочинності у сімейній сфері в Україні»* як самостійного наукового дослідження з актуальної й важливої для кримінологічної науки та правоохоронної практики проблеми.

Не зупиняючись більш детально на загальній позитивній оцінці роботи, дисертація містить окремі дискусійні питання, які потребують додаткової аргументації чи роз'яснення автором під час прилюдного захисту, зокрема:

1. Варто наголосити, що збройне вторгнення кардинально змінило соціально-економічну ситуацію в країні, вплинуло на всі сфери життєдіяльності українського суспільства. Не виключенням стала й правоохоронна сфера! Саме тому зараз у нашій державі виникла необхідність у впровадженні ефективної моделі кримінологічної безпеки, спрямованої на забезпечення законних інтересів особи, суспільства й держави та їх захист від небезпек і злочинних впливів. Таким чином, у контексті предмету дослідження з урахуванням умов воєнного стану, дисертантці варто було б зупинити увагу на особливостях кримінологічної безпеки у сімейній сфері із впровадженням в діяльність визначених авторкою суб'єктів (розділ 4) комплексу науково обґрунтованих інструментів спрямованих на моніторинг сфери, виявлення та усунення криміногенних (віктимогенних) чинників й

прийняття на цій основі ефективних правових і регуляторних рішень, у тому числі відомчого (міжвідомчого) характеру.

2. Звертаючи увагу на детермінаційний комплекс, що у першу чергу обумовлений воєнними, соціально-економічними та ціннісно-ідеологічними викликами, зумовлюючи інтенсифікацію деструкції поведінки на груповому та особистісному рівнях, авторка нажаль залишила поза увагою такий вагомий чинник як маргіналізація, який, на думку опонента, суттєво впливає на вчинення кримінальних правопорушень у сімейній сфері, особливо насильницького характеру.

Варто наголосити, що посилення процесів соціального розшарування суспільства, зміни ціннісних орієнтирів, масова десоціалізація населення, а особливо воєнні дії на території країни створили підстави для посилення у суспільстві маргінальних процесів. Умови формування дитини, її виховання, соціалізація, вплив зовнішніх факторів протягом життя, впливають на розвиток маргінальності й пов'язану з нею соціальну деформацію. Більше того, зважаючи на те, що негативні прояви маргіналізму формуються, як правило, у неблагополучних сім'ях, то виявлення таких сімей, а тим більше вплив на них різними способами, у тому числі і правовими – є одним із пріоритетних завдань профілактичного характеру. Тим більше, що формування антигромадської поведінки найчастіше саме в неблагополучних, зокрема матеріально-незабезпечених сім'ях, давно підтверджується кримінологічними дослідженнями.

3. В умовах сьогодення, помітним прошарком населення стають люди з інвалідністю. З урахуванням воєнних дій, надалі кількість таких осіб в Україні лише збільшуватиметься. Якщо виходити із фізичних, а інколи й психічних можливостей зазначених категорій людей, то їх існування та підтримка життя, як правило, повністю залежать від родини. І цей факт сприяє ще більшій латентності випадків можливого насильства у сім'ї над такими особами. Звісно, що якщо у дітей, жінок ще є шанс розірвати складні взаємини усередині родини, то люди, про яких йдеться, позбавленні навіть такої можливості. Таким чином, виникає принаймні два запитання: по-перше, чи досліджувалося дисертанткою становище таких осіб в українських родинях?; по-друге, які заходи запобігання доцільно застосовувати до кривдників таких осіб відповідно до ст. 91-1 КК України?

4. У підрозділі 4.1 потребує додаткового опрацювання проблема запобігання застосування зброї у сімейній сфері. На сьогодні визнано необхідним до переліку заходів запобігання додати тимчасове вилучення документів, які посвідчують право на володіння та носіння зброї із тимчасовим вилученням відповідної зброї. Такий підхід є необхідним з огляду на те, що вирішення зазначеного питання лише у судовому порядку потребує певного проміжку часу, через що відсутня можливість оперативно захистити життя та здоров'я постраждалої особи.

Тому надання права уповноваженим органам Національної поліції тимчасово вилучати документи, які посвідчують право на володіння та носіння зброї із тимчасовим вилученням такої зброї у випадку винесення термінового заборонного припису дозволить найбільш дієво та оперативно здійснити захист прав постраждалої особи, зокрема її життя і здоров'я.

5. Нажаль, у підрозділі 5.2 «Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері» авторкою залишено поза увагою положення Європейського Суду з прав людини, а саме дотримання встановленого принципу ретельності (сумлінності), що передбачає, поряд з іншим, запобігання насильства за ознакою статі на основі «ex officio» (*справа «Бранко Томашич та інші проти Хорватії», 2009 р.*), тобто з урахуванням вимог ефективної реалізації законів, що захищають жертв кримінальних правопорушень. Практика засвідчила, що чим серйозніше правопорушення чи вищий ризик подальших правопорушень, тим ретельніше повинні бути обрані заходи впливу на кривдника. Відтак, Європейський Суд з прав людини рекомендує застосовувати заходи запобігання до осіб, які вчинили у сімейній сфері на основі «ex officio».

Такі зауваження і побажання, зрозуміло, не вичерпують полеміки й щодо інших положень і висновків дисертанта, яка, очевидно, буде продовжена під час захисту. Вони носять локальний, переважно дискусійний характер і, в цілому, не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Відсутність порушень академічної доброчесності

У ході вивчення як дисертаційного дослідження, реферату, так і наукових публікацій, фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Буряк Катерини Михайлівни є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому, оформлення.

Виходячи з викладеного вище, можна стверджувати, що дисертація *Буряк Катерини Михайлівни «Теорія і практика запобігання злочинність у сімейній сфері в Україні»* є самостійною, завершеною кваліфікаційною науковою працею, яка містить нові доктринальні положення й науково-обґрунтовані результати, що у сукупності розв'язують важливу науково-прикладну проблему, має теоретичне значення для розвитку вітчизняної юриспруденції, є суттєвим внеском до науки кримінології, носить практичне значення в контексті підвищення ефективності діяльності органів правопорядку та громадськості.

Зміст дисертації відповідає заявленій дисертанткою науковій спеціальності, робота пройшла належну апробацію. Дослідження підготовлено зрозумілою, юридично і літературно грамотною мовою. Оформлення дисертації та реферату в цілому відповідає встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України. Реферат ідентичний головним положенням дисертації та відображає її основний зміст, висновки та пропозиції.

Викладене вище дає підстави для **остаточного висновку** про те, що дисертація та реферат *Буряк Катерини Михайлівни «Теорія і практика запобігання злочинність у сімейній сфері в Україні»* відповідають вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, а їх авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент:

**Провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з
проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник**
«1» квітня 2025 р.

Дмитро ТИЧИНА

